

Detta dokument innehåller avsnittet **1. Kungen** av **Kapitel IX, Sammanjämkare: kungen, partiledarna och det enskilda näringslivet**, samt tillhörande noter, i boken:

*Olof Ruin: I välfärdsstatens tjänst:
Tage Erlander 1946-1969*, Tiden,
Stockholm, 1986

å andra sidan som särskilt problematiska i och med att denna del av samhället just representerade en motpol till arbetarrörelsen.

Tage Erlander som samlare av nationen fick efter en tid på Harpsund en symbolisk inramning. Herrgården kom inte endast att bli en plats där han och hans familj trivdes synnerligen väl. Han förstod också att utnyttja gården i en allmän samlings- och samförståndssträvan. Den utvecklades till en både gemytlig och prestigeladdad plats där olika sidor av svenskt samhällsliv kunde mötas under hans eget och Ainas värdskap. Svensk samförståndsanda fick en påtaglig konkretion. Detta tema hade Tage Erlander anslagit redan i ett av de första middagstal han höll på Harpsund. Det var ett tal till kungen och drottningen som gästade gården hösten 1953 någon månad efter det att Erlanders flyttat in. Harpsund rätt utnyttjat kan, förklarade han, komma att befordra samverkan och samarbete till gagn för Sverige.¹

1. Kungen

Tage Erlander fick under sina tjugotre år som statsminister uppleva två kungar: Gustav V och Gustav VI Adolf. Åren med Gustav V blev bara fyra, åren med Gustav VI Adolf hela nitton.

De fyra åren med den åldrande Gustav V – han var åttioåtta vid Erlanders tillträde – var fridsamma. Erlander utvecklade en klar sympati för den gamle; han upplevde honom som litet förstrött älskvärd; han tyckte inte att kungen i sitt uppträdande överskred sin konstitutionellt givna roll; han uttryckte också då och då i sin dagbok beundran för den gamles uppträdande där en efter ett långt liv förvärvat värdighet förenades med behärskning.² Den ofta upprepade historien om att Gustav V, när han 1946 plötsligt fått en ny statsminister, ofta skulle ha talat om "den där Erlandsson" skymtar inte i Tage Erlanders egna minnen. Han berättar däremot, att när han åkte ut till Drottningholm för att motta uppdraget att bilda regering, sade kungen några vänliga ord om att det i den bekymmersamma tid som rådde, var bäst med en ung man på statsministerposten:

”Sedan lade han till: ’Det skall nog gå bra. Jag hade mycket besvär med Per Albin i början. Jag skall tala om för Dig att Per Albin var republikan.’ Inför mitt småleende som kungen uppfattade som tvivel upprepade kungen med stor emfas: ’Ja, just republikan – det var vad han var’ ”.³

De nitton åren tillsammans med Gustav VI Adolf blev också fridsamma, med både en klar uppskattning från Tage Erlanders sida av kungen som person och en klar erkänsla för kungens uppträdande som konstitutionellt korrekt. Erlander hade dock inlett dessa nittion år med en tidigare förvärvad skepsis inför den nye monarken. Dels hade han tidigare upplevt honom som en ganska stel och perspektivlös person. Dels hade han fått höra – och själv tyckt sig få det bekräftat – att kronprinsen hade en benägenhet att blanda sig i det löpande regeringsarbetet. T ex hade denne efter andrakammarvalet 1948 fört ett långt samtal med Erlander om olika aktuella ting och Erlander hade i sin tur funnit sig föranlåten att anteckna i sin dagbok: ”Han menar ju väl men hans inblandningar är självfallet ytterst olämpliga.”⁴

Erlanders skepsis inför Gustav VI Adolf, formad före trontillträdet, tycks också ha blivit bekräftad under de allra första månaderna efter tillträdet. Den nye kungen visade sålunda tecken på en aktivitet som kunde bli bekymmersam. Han uttryckte önskemål om att före konseljerna få en specialföredragning av statsministern för att bättre kunna följa med i ärendelistan. Detta avböjdes samtidigt som ett erbjudande gavs om en något mer utförlig föredragning vid själva konseljen.⁵ Kungen önskade vidare göra egna ändringar i det trontal som regeringen skrivit för honom att läsa upp vid riksdagens högtidliga öppnande i januari 1951. Detta tillmötesgicks inte även om kungen själv fick formulera de meningar där han uttryckte sin sorg över faderns död.⁶ Kungen tycks slutligen också i januari 1951, när frågan om ny överbefälhavare diskuterades i regeringen, ganska ivrigt ha drivit Carl August Ehrensvärds kandidatur trots att han enligt Erlander borde ha förstått att regeringen redan stannat för en annan ÖB, nämligen Nils Swedlund. En irritation uppstod inom regeringskretsen. Någon dag senare kunde dock Erlander anteckna i sin dagbok: ”Kungen var till ytterlighet lojal

när jag kl 14 fick tag i honom för att meddela att regeringen stod fast vid beslutet att utnämna Swedlund. Inte ett ord, inte ett försök till ny övertalning. Han frågade emellertid om inte jag tyckte att det var bäst om han även i fortsättningen talade om sin mening. 'Självfallet är vi tacksamma för det.'⁷

Tage Erlanders första skepsis inför den nye kungen sjönk mycket snart undan. En respekt, som småningom förenades med tillgivenhet, tilltog. Det etablerades en vana mellan de två att föra ganska omfattande samtal kring löpande regeringsproblem. Erlander informerade; kungen frågade och strödde in reflexioner. Bredden i dessa samtal är på sitt sätt överraskande. Det gällde inte bara – vilket är naturligt med tanke på kungens ställning som ordförande i utrikesnämnden – utrikes- och försvarspolitik. Det tycks ha gällt hela det politiska fältet: ekonomisk politik, socialpolitik, utbildningspolitik m m. Ett ofta återkommande tonläge från kungens sida under dessa samtal tycks ha varit maningar till besinning, samling och sparsamhet. Erlander återgav då och då i sin dagbok kungens kommentarer och antecknade också några gånger hur han, liksom de flesta andra som känner sig engagerade för ett visst område, ryggade inför besparingar som kunde tänkas drabba området i fråga. Senhösten 1958 redogjorde t ex Erlander för den besvärliga statsfinansiella situation som då rådde och nämnde att regeringen övervägde att införa en omsättningsskatt. Kungen tycks ha nickat instämmande till dessa planer och samtidigt ha manat till totalt reformstopp. "När jag nämnde två utgifter vid årets budgetbehandling, universitetsreformen och invalidstöd, avrådde han från den senare men blev alldeles förskräckt vid tanken på att universitetsreformen skulle vara i farozonen. Så gick det med det reformstoppet."⁸

Dessa ganska ingående samtal mellan regeringschef och statschef, liksom också statschefens benägenhet att uttrycka egna åsikter, upplevde Erlander i regel inte, med undantag för Gustav VI Adolfs allra första månader, som konstitutionellt olämpliga. Kungen ansågs inte pressa på sina åsikter under de samtal som fördes. Han frågade också Erlander till råds när han tog egna initiativ som t ex att skicka lyckönskingsbrev till statsöverhuvuden i anledning av politiska händelser. Han förde inte

heller Erlander ovetande samtal med andra partiledare medan Erlander var statsminister; t ex tycks han, mån om att iaktta försiktighet i detta avseende, uttryckligen ha meddelat Erlander när han vid en kungamiddag speciellt tänkte underhålla sig med de borgerliga partiledarna.

Kungens känsligaste uppgifter i ett politiskt system som de facto var parlamentariskt, även om parlamentarismen som princip ännu inte var grundlagsfäst, var tre: utnämning av enskilda statsråd, upplösning av riksdag samt förhandlingar om att bilda en ny regering. Gustav VI Adolf fick handskas med alla tre typer av problem.

Alla personer som Erlander föreslog skulle utnämnas till statsråd utsågs också alltid av kungen till dessa ämbeten. Den besvärligaste frågan i detta avseende gällde Gunnar Hedlunds kvarstannande i regeringen efter en eventuellt fällande dom i hans skattemål. Kungen markerade oro över att Hedlund skulle kunna sitta kvar i en sådan situation och Erlander å sin sida kände oro över att kungen skulle låta denna oro bli känd i en vidare krets; Per Edvin Sköld var mycket irriterad över att kungen var beredd att lägga sig i ärenden som inte angick honom. Kungen uppfattade dock till slut det parlamentariskt riktiga vara – alldeles oavsett vad han personligen kunde tycka – att, såsom Erlander inskräpte, låta bondeförbundet avgöra om Hedlund skulle stanna eller ej.⁹ Kungen tvekade inte heller, vilket Erlander varit litet orolig inför, att stadfästa regeringens önskan våren 1958 att upplösa riksdagen. Slutligen fick Gustav VI Adolf också orkestrera en regeringskris, den som inträffade i oktober 1957 efter det att koalitionsregeringen inlämnat sin avskedsansökan. Hans uppträdande under denna kris, där han var mycket noga med att behandla alla partier lika, fick också det godkänt av Erlander även om han kände en viss irritation över att kungen bett honom undersöka förutsättningarna för att bilda en samlingsregering; kungen visste ju att socialdemokratin var motståndare till en sådan form av regering i fredstid. Erlander ansåg alltså, trots denna lilla irritation, att Gustav VI Adolf uppträtt helt korrekt i fullgörandet av sina tre känsligaste uppgifter som kung i en parlamentarisk demokrati: utnämning av statsråd, upplösning av riksdag och utseende av ny regering.

De två – Tage Erlander och Gustav VI Adolf – träffades ju också ständigt i det ceremoniella skådespel där en regeringschef och statschef har att uppträda tillsammans. Erlander var drottningens eller någon av prinsessornas bordskavaljer vid statsmiddagar; han deltog i festerna kring gästande statsöverhuvuden liksom i olika kungliga familjetilldragelser; han officierade stående under tronen vid riksdagens högtidliga öppnande i rikssalen; han var med vid Nobel-festligheterna; han brukade gå ner till Centralen eller åka ut till flygfältet för att säga adjö till kungen när denne åkte utomlands eller hälsa honom välkommen när han återvände osv, osv. Kungens insatser i detta ceremoniella spel uttrycker han sig i regel uppskattande om. Kungen uppfattades som "enkel och rättfram", "talar bra", är "beundransvärd i sin ork".

Den problematik som ändå fanns i Tage Erlanders relationer till Gustav VI Adolf låg alltså i att Erlander – samtidigt som han stod kungen ganska nära som samtalspartner och medagerande i olika arrangemang samt tyckte att kungen skötte sitt arbete mycket bra – var ledare för ett i princip republikanskt parti. Ivriga republikaner inom partiet – deras iver ökade mot 50-talets slut och under 60-talet – försummade inte heller att påminna Erlander om att ståndpunkter i ett partiprogram skall stå i samklang med praktisk politik. Alltså: i och med att partiet i sitt program hållit fast vid programpunkten "Republik" måste partiet också i vardagsarbetet sträva mot monarkins avskaffande.

Erlander fick vara försiktig i sina offentliga uttalanden om kungen och hans familj. Mycken vänlighet kunde uppfattas som fjäsk och servilitet bland de republikanskt renläriga. Ett exempel på detta är en reflexion som han gjorde i januari 1965 när han fick höra att drottning Louise var döende. Han uppskattade henne. TV förberedde ett minnesprogram. "Jag skulle gärna vilja säga något meningsfullt men måste akta mig så att inte mitt tal uppfattas som smilande mot kungligheten. Men det brukar ju gå att hålla en anständig linje. Mina känslor är emellertid klara. Drottningen är en stor människa vars bortgång ändrar mycket på slottet."¹⁰

Erlander fick vidare höra antydningar om att han genom sin ämbetsnärhet till tronen tvangs medverka i solkiga beslut och överslätningar. Sådana antydningar framfördes framför allt i samband med all uppståndelse kring Knut Haijby's påståenden i början av 50-talet att han haft en homosexuell förbindelse med Gustav V. Ett eko av den förtrytelse som denna historia på sin tid väckte bland de principiellt anti-monarkistiska är några formuleringar i Nancy Erikssons postumt utgivna minnen. Nancy Eriksson var en av de ihärdiga och kompromisslösa republikanerna: "Pinsamt nog tvangs Erlander spela med när hovet, överståthållare Nothin och läkare agerade för att tysta ner beskyllningarna mot kungen för homosexualitet. Just då kämpade ju socialdemokratin mot det växande folkpartiet och för partiledaren var framtiden oviss. När Erlander förklarar regeringshandlandet med att han inte satte någon tilltro till påståendena om att kungen var homosexuell och ville ha bort fördomar mot homosexuella, är det nog en efterrationalisering . . . Sanningen var att man inom socialdemokratin och regeringen ingalunda var vidsynt i fråga om homosexualitet och inte heller frigjort sig från servilitet mot kungahuset. Man hade vant sig vid ställningsstegen och buggingarna inför tronen."¹¹ Erlander hävdar i sina memoarer att Gustav VI Adolf inte på något olämpligt sätt försökte påverka regeringen i dess handläggning av Haijby-ärendet. De egna dagboksanteckningarna ger inte heller några belägg för en sådan påverkan.

Framför allt fick emellertid Tage Erlander motta kritik och gliringar för att han inte var beredd att aktualisera socialdemokratiens republikkrav. Igen ett mustigt citat från Nancy Erikssons långt senare nedtecknade minnen: "I och med tillträdet av en ny kung, som inte längre kallade sin statsminister Erlandsson, och som gjorde allt för att inte väcka den republikbjörn som slumrade, blev nog Erlander medvetet eller omedvetet alltmer mornarkistisk ungefär som Ohlin. Kungen vågade säkert med förtroende yppa sin ängslan över punkt 1 i det socialdemokratiska partiprogrammet, och fick kanske tröst av Erlander, som med mild hand höll undan republikanerna genom att skjuta risken för nederlag i val framför sig."¹²

Det är riktigt att Erlander inte ville att partiet aktivt skulle

engagera sig i republikfrågan. Han uppfattade inte opinionen som mogen för detta. Partiet befann sig i denna fråga säkerligen i klar minoritet. En aktualisering av frågan kunde äventyra andra angelägna programpunkter.¹³ Det hände också, som Nancy Eriksson spekulerade i, att kungen och Erlander i sina samtal med varandra berörde republikfrågan. Ett tillfälle var när Erlander 1954 redogjorde för planerna att tillsätta en författningsutredning. Kungen skall ha varit fundersam: "Så småningom kom orsaken fram. Han hade tydligen fått den uppfattningen att även frågan om monarkins vara skulle kunna tas upp av utredningsmännen. Han sa att det gjorde ju ingenting för hans del, men att han tänkte på de svårigheter som det socialdemokratiska partiet skulle råka ut för om republikkravet aktualiserades. Det var ju kvickt sagt."¹⁴

Men även om Erlander inte ville att partiet aktivt skulle engagera sig i republikfrågan och även om han var irriterad över republikanska partivännerns aktivitet var han inte helt nöjd med status quo. Han betonade de jämförelsevis få gånger han själv offentligt uttalade sig i frågan att han var principiell republikan. Han tycks också ha betonat denna principiella hållning i sina samtal med kungen. Han upplevde uppenbarligen också, samtidigt som han uppskattade Gustav VI Adolf och tyckte att systemet fungerade väl, en viss oro för den prestige, underdånighet och mytbildning som skapades också kring denne i och för sig sympatiska kung. Och hur skulle det kunna bli med en ny och oerfaren person i denna roll?

Denna grundinställning hos Erlander bidrog till att han under 60-talet faktiskt också kom att engagera sig i frågan om statschefens ställning i den svenska demokratin. Författningsfrågan hade kommit i förgrunden och monarkins framtid framstod som mer oklar med en åldrande kung och en mycket ung tronföljare. Riksdagen hade i början av 60-talet fattat beslut om att höja behörighetsåldern för en kung till 25 år; krav på den socialdemokratiska kongressen hade rests att höja denna behörighetsålder till 35 år för att därmed öka chanserna för en opinionsbildning för republik; en studiegrupp hade tillsatts inom partiet med uppdrag att också titta på statschefsfrågan. Och 1966 väcktes en motion i riksdagen just av Nancy Eriksson och ett antal andra

socialdemokratiska riksdagsmän med krav på en utredning i denna fråga. Visst var Erlander irriterad inför dessa utslag av intensifierat intresse för republikkravet. Han var rädd för att andra för socialdemokratin viktigare konstitutionella frågor härmed riskerade att tilldra sig mindre uppmärksamhet och att bilden av socialdemokratin hos känsliga väljargrupper skulle kunna ta skada. Men han tog dock upp statschefsfrågan, som inte alls hade berörts av den ursprungliga författningsutredningen, i sina författningsförhandlingar med de borgerliga partiledarna 1966–67. Frågan betraktades som viktig.

Monarkin avskaffades ju inte som ett resultat av det sena 60-talets allpartiförhandlingar kring författningen. Det hade heller aldrig varit Erlanders eller andra ledande socialdemokraters ambition att uppnå. Det som skedde – och som det uppnåddes allmän enighet kring – var att monarkens möjligheter att utöva inflytande på statslivet ytterligare kringkars. Det var en strategi som väl lät sig förenas med ett ständigt upprepat förhållningsätt hos Erlander själv: hålla samman det egna partiet, inte skrämma bort väljare och även uppnå samförstånd med andra partier.

Tage och Aina Erlanders sista gäst på Harpsund blev Gustav VI Adolf. I sitt tal vid lunchen erinrade Erlander om att kungen och drottningen sexton år tidigare varit bland deras första gäster. Nu liksom på 50-talet anslog Erlander en varm ton. Han talade om den närhet och vänskap som uppstått mellan statschef och regeringschef; han betonade vikten av samarbete i samhället. Därtill tillade han några meningar, skrivna med hans egen handstil på det utkast till lunchtal han erhållit, vilka tillfogar ytterligare ett perspektiv på den roll han uppfattade kungen ha spelat. Det gällde påfrestningarna i föränderligheten och vikten av att framtiden byggs genom insatser i nuet baserade på det förflutnas erfarenheter:

”Eders Majestät har varit ett föredöme för oss alla i tillämpningen av denna princip. Med en vetenskapsmans nyfikenhet inför nya tankar och uppslag har Eders Majestät förenat vissheten om att kontinuiteten med det gångna är av livsviktig betydelse både för den enskilda människan och samhället.

Först härigenom vinnes den inre harmoni och trygghet som gör det möjligt att acceptera, ja, t o m med glädje befrämja förändrigheten.”¹⁵

I dessa Tage Erlanders avskedsmeningar till Gustav VI Adolf skymtar tanken att snabba förändringar i ett samhälle, sådana som Sverige undergick under 50- och 60-talen, underlättas av – accepteras lättare – om samtidigt en traditionell form bevaras. Det är tanken, sällan explicit utvecklad av socialdemokrater, att en i och för sig förlegad institution som en monarki kan genom sin existens ge en extra legitimitet åt snabba samhällsförändringar.

2. Partiledarna

Partiledarna som grupp bildade alltså det politiska livets hjärt-punkt.

Gruppen bestod under Erlanderåren formellt sett av fem personer: ledarna för högern, folkpartiet, bondeförbundet/centern, socialdemokratin och kommunistiska partiet/vänsterpartiet kommunisterna. Några år efter Tage Erlanders val till partiledare etablerades emellertid praxis att bara fyra av dem – Erlander själv och de tre borgerliga partiledarna träffades och talades vid. Kommunistledaren hölls utanför: dels för att hans parti blivit mycket litet och dels för att partiets demokratiska pålitlighet ifrågasattes. Gruppen av fyra förblev mycket stabil. Tage Erlander hade i över två decennier Bertil Ohlin respektive Gunnar Hedlund som kollega. Partiledarväxlingarna var tätare inom högerpartiet. Erlander hann samarbeta med fyra av dem: Fritiof Domö, Jarl Hjalmarson, Gunnar Heckscher och Yngve Holmberg.

De ursprungligen fem – sedermera fyra – partiledarna möttes och talades vid i skiftande former.

En form var de i princip varje onsdag återkommande mötena. Praxis med dessa möten hade etablerats efter den krigstida samlingsregeringens upplösning. En del avvecklingsproblem återstod att lösa; en under krigsåren etablerad närhet framstod som önskvärd att bevara. Partiledarna träffades i statsministerns

- ⁴⁵ *Veckojournalen* 1956:39 (B Ohlin).
- ⁴⁶ *AK* 1966:4, s 55 (T Erlander).
- ⁴⁷ *FK* 1962:3, s 91 (T Erlander).
- ⁴⁸ *FK* 1961:3, s 38 (K Ewerlöf).
- ⁴⁹ *Erlander, T*, Valfrihetens samhälle, s 83.
- ⁵⁰ *SAP:s riksdagsgrupp* 15/8 1967 (T Erlander). Jfr A Waldemarsson intervju med T Erlander i *SvD* 5/1 1969.
- ⁵¹ T Erlander tal i Uppsala 23/3 1954, *T Erlanders arkiv*.
- ⁵² Se *MT* 18/7 1955 (T Erlander).
- ⁵³ E Rostböll intervju med T Erlander i *StT* 9/11 1954.
- ⁵⁴ Se t ex *Alsterdal, A*, Samtal med Tage Erlander mellan två val, s 35 ff och *Erlander, T, Pålsson, R* och *Kellgren, N*, Politik för kultur.
- ⁵⁵ Jfr *DN* 17/7 1985 (G Fredriksson) och Svenning, O, "Tage Erlander", *Året i Focus* 1985, s 52 f.
- ⁵⁶ Se *Dagen* 25/6 1985 (P Östlin).

Kapitel IX

- ¹ T Erlander tal på Harpsund 30/9 1953, *T Erlanders arkiv*.
- ² Jfr *Tage Erlander 1949–1954*, s 95 ff.
- ³ *Tage Erlander 1940–1949*, s 266.
- ⁴ *Dagboken* 23/10 1948.
- ⁵ Se *Tage Erlander 1949–1954*, s 101.
- ⁶ *Ibid*, s 192. Jfr *Ö Undéns dagbok* 28/12 och 30/9 1950 samt 3/1 1951.
- ⁷ *Dagboken* 26/1 1951.
- ⁸ *Ibid* 6/12 1958.
- ⁹ *Ibid* 26/3, 25/4, 7/5, 19/5, 1/6, 19/6 och 4/7 1953.
- ¹⁰ *Ibid* 16/1 1965.
- ¹¹ *Eriksson, aa*, s 168 ff.
- ¹² *Ibid*, s 170.
- ¹³ Se t ex *Protokoll från Sveriges socialdemokratiska arbetarepartis 20:e kongress* 1956, s 385 f (T Erlander).
- ¹⁴ *Dagboken* 8/1 1954.
- ¹⁵ T Erlander tal på Harpsund 15/10 1969, *T Erlanders arkiv*.
- ¹⁶ Amilon, I, "Partiledarkonferenserna – en studie i parlamentarisk praxis", *Statsvetenskaplig tidskrift* 1963, s 278 ff.
- ¹⁷ *Dagboken* 10/5 1954.

- 18 *G Heckschers dagbok* 12/8 1963. Jfr *Hägglöf, G*, *Minnen inför framtiden*, s 49 ff.
- 19 *EK* 24/9 1959.
- 20 *SAP:s riksdagsgrupp* 28/1 1958 (T Erlander).
- 21 *Ibid* 2/4 1963 (N Eriksson och T Erlander).
- 22 *Ibid* 15/2 1966.
- 23 *Ibid* 5/12 1962.
- 24 Se *G Heckschers dagbok* 14/12 1962.
- 25 *AK* 1963:21, s 33 (M Hamrin).
- 26 *Ibid*, s 63 (T Erlander)
- 27 För relationerna mellan regering och näringsliv generellt se bl a *Elvander, N*, *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*; *Svenning, O*, *Socialdemokratin och näringslivet*; *Söderpalm, S A*, *Direktörsklubben*.
- 28 *Dagboken* 12/5 1947.
- 29 *Ibid* 14/4 1947.
- 30 Jfr *Ibid* 4/2 1949 och *Söderpalm, aa*, s 144 ff.
- 31 Jfr Widell, C-G, "Samarbetsorganet för export- och produktionsökning", *Reformer och försvar*.
- 32 *Tage Erlander 1955–1960*, s 112. Jfr "Tage Erlander möter Sörmland", *Sörmlands socialdemokratiska partidistrikt 80 år*, s 34 f.
- 33 *Dagboken* 14/11 1955.
- 34 *Ibid* 9/12 1956.
- 35 *Ibid* 29/9 1959.
- 36 *Industria* 1964:2, s 47 (B Kugelberg). Jfr *Kugelberg, B*, *Från en central utsiktspunkt*, s 204 ff.
- 37 *Elvander, N*, *Intresseorganisationerna i dagens Sverige*, s 204.
- 38 Se t ex *Dagboken* 1/6 1965.
- 39 *Ibid* 2/10 1955.
- 40 *Ibid* 3/10 1955.
- 41 *Tage Erlander 1955–1960*, s 119. Jfr *Svenoth, A*, *Industri och samhälle*.
- 42 *Tage Erlander 1960-talet*, s 241.
- 43 *Dagboken* 1/12 1947.
- 44 *Tage Erlander 1960-talet*, s 241.
- 45 *Dagboken* 30/1 1964.
- 46 *Ibid* 22/1 1954.
- 47 T Erlander tal på Harpsund 30/1 1954, *T Erlanders arkiv*.

- ⁴⁸ *O Svenssons dagbok*. Jfr *Tage Erlander 1955–1960*, s 113 ff.
- ⁴⁹ *Browaldh, T*, Vägen vidare, s 214.
- ⁵⁰ Jfr *VK 27/3 1961* (B Ohlin).
- ⁵¹ Se t ex *Arbetsgivaren* 1963:9 (G Heckscher och S Wedén).
- ⁵² *GD 7/2 1963* (G Helén).
- ⁵³ *EK 7/9 1963*.
- ⁵⁴ Se bl a *Lewin, aa*, s 464 ff.
- ⁵⁵ Se t ex *UNT 28/4 1961* och *StT 17/10 1961*.
- ⁵⁶ *Industria* 1964:2, s 48.
- ⁵⁷ *Dagboken* 2/11 1964.
- ⁵⁸ *Sörmlands socialdemokratiska partidistrikt 80 år*, aa, s 35 f.
- ⁵⁹ Det skall tilläggas att Tage Erlander mot slutet av 60-talet – med den radikaliserings av opinionsläget som då inträffade – kunde känna en oro för att stämningen inom partiet blivit alltför fientlig mot det privata näringslivet. En balans måste uppnås mellan en kritik av sk ”storfinans” och fortsatt uppslutning kring blandekonomin. Han tänkte på detta inför ett middagstal han skulle hålla i september 1967: ”Det blir i så fall en ganska svår balansgång. Men det borde gå att finna uttryck för den tanken att vi har alltid eftersträvat ett samarbete med näringslivet, där emellertid samhället har den viktiga trygghetssynpunkten att bevaka men där vi gemensamt anstränger oss för att nå högsta möjliga effektivitet. Men hur uppfattas i dag sådant för vanligt folk? När nu så många av våra längtar efter att se blod”, *Dagboken* (Nylundskörd bil till Karolinska) 21/9 1967.

Kapitel X

- ¹ Om svensk utrikespolitik generellt se *Andrén, N* och *Landqvist, Å*, *Svensk utrikespolitik efter 1945*, samt *Andrén, N*, ”Säkerhetspolitikens grunder och enighetens gränser, *Utrikespolitiska institutets årsbok* 1984/85, ss 139–163.
- ² Litteraturen om de nordiska försvarförhandlingarna är omfattande särskilt på norskt håll. Bland svenska böcker som behandlar problematiken se, förutom *Tage Erlander 1940–49*, s 362 ff, bl a *Jonasson, aa*, s 71 ff och *Wahlbäck, K*, *Norden och blockuppdelningen 1948–49*. Se i den rikhaltiga icke-skandinaviska litteraturen bl a *Haskel, B G*, *The Scandinavian Option*.
- ³ *Dagboken* 24/3 1948.
- ⁴ *Ibid* 23/12 1948.
- ⁵ *Ibid* 9/1 1949. Jfr *Tage Erlander 1940–1949*, 384 f.